

Вічний календар

Про книгу

Роман Василя Махна «Вічний календар» — своєрідний український літопис, масштабна родинна сага, в якій поєднуються, переплітаються, співіснують і антагонізують історії кількох українських сімей від XVII століття до наших днів. Тло — всевітня історія, в якій ніколи не бракувало ні воєн, ні зрад, ні одвічної жаги до життя. Герої роману Василя Махна несуть у собі риси різних поколінь, національних характерів і ментальностей, протистоять часу й обставинам, витворюють і продовжують себе, повсякчасно утверджуючи одвічний постулат: історія насправді не вчить, вона тільки гартує.

1967

1955

1945

1933

1914

1875

1830

1821

видавництво
СТАРОГО ЛЕВА

61

87

03

04

05

06

07

ВАСИЛЬ МАХНО

**ВІЧНИЙ
КАЛЕНДАР**

«Ця земля схожа на саламандру в огні»

Евлія Челебі (1611—1682)

«Може бути зле, коли людина не відчуває тривалості часу. На війні не буває нудно, у нещасті теж, і в муках. Коли важко, не буває нудно»

Меша Селімович «Дервіш і смерть»

«У кожного з нас є свої причини пам'ятати і забути»

Жозе Сарамаґо «Євангеліє від Ісуса»

Частина перша

1672. САЛАМАНДРОВА ЗЕМЛЯ

Дійові особи:

Мегмед IV, *османський султан*

Фазил Агмед Кьопрюлю, *великий візир*

Гриць Баревич, *митник*

Анна Баревич, *дружина*

Варвара Баревич, *дочка*

Іван Баревич, *син*

Матій Баревич, *син*

Павло Баревич, *син*

Міхал Вишнівецький, *польський король*

Ян Собеський, *польський король*

Антоній Волянський, *хорунжий польської гусарії*

Ашкеназі, *гебрейський купець із Язлівця*

Минас Сиринович, *вірменський купець із Язлівця*

Якуб, Асфатур, Кшиштоф, *сини Минаса*

Богдан Сеферович, вірменський воєначальник із Язлівця

Саббатай Цві, гебрейський лже-Месія

Сара, дружина Саббатая Цві

Язловецькі бейлербеї

Ходжа Алі-ефер, писар Дивану

Мурза, османський урядник

Онуферко, птахолов та інші

1

Месія з Ізміру

Розпочинається наша історія із того, що восени 5426 року від створення світу, 1666 року від Різдва Христового, 1115 року за вірменським літочисленням і 1076 року мусульманського календаря Гіджри з порту міста Ізмір відплила галера-баштарда. Подія, на котру можна було б не звернути уваги, якби цією галерою плив до Стамбула хтось інший, а не Саббатай Цві, ізмірський мешканець, який оголосив світові про своє месіанство. Надходили роки, у які тривожно вчитувалися юдейські книжники та християнські богослови, щоби зрозуміти: що чекає цей світ. А очікували вони приходу Месії та кінця світу. Ось чому не стихали суперечки по синагогах, бо книжники, йдучи за кожною літерою Тори, послинюючи пальці, розвивали сувої пергаменту, аби збагнути слова спершу очима, а відтак — розумом. А християнські богослови, такі як Йоаникій Галятовський, були переконані, що лише християни дотримуються закону Мойсея, тому будуть спасенні. Астрономи вдивлялися в зоряне небо, вишукуючи звізди й небесні знамення, щоби першими помітити що-небудь, що підказало б їм вістку про останні часи. Бо відомо, що перед останніми часами прийдуть лжемесії, війни, голод, хвороби, потопа й настане велике збаламучення всіх народів. У Лондоні, до прикладу, тоді

бушувала чума, завезена голландськими купцями. Клерк королівського Адміралтейства Семюель Пипс у щоденнику описуватиме, що після наказу влади знищити всіх псів і котів ареал епідемії розширився. Ціле літо міські пацюки розносили смертельну хворобу, а мешканці Лондона виносили трупи з домів і складали на вулицях, бо не було чим вивозити на цвинтарі. І тільки на початку вересня королівський пекар забув загасити піч, у якій випікав хліб для двору, — і вигоріло тоді пів міста. Разом із будинками згоріли переносники хвороби, — й усі, хто покинув Лондон — повернулися. І вершилися тоді по світу також події, про які забулося, і тому ми їх теж не можемо згадати. А той Саббатай Цві, який поділить світ на двадцять шість частин (про що розповімо згодом) для своїх послідовників, зовсім не переймався, що імперії та королівства давно володіють тим, що він так легко роздавав. Османська і Римська імперії, Іспанія і Португалія, Московське царство й династія Цін у Китаї, відречення Патріарха Никона й відкриття гравітації Ісааком Ньютоном, англо-данська війна й перша друкована Біблія вірменською в Амстердамі, — ось чому все, що пов'язано невидимими нитками історії, жило тоді в очікуванні останніх часів, бо останні часи завжди з нами.

Так-от, вересневої пори, за день до призначеного виходу галери з ізмірського порту, до реїса Пападуполоса навідався Саббатай Цві. Він знайшов капітана в портовій кафані. Пападуполос присів пообідати. Реїс був голодний, а розмова з юдеєм могла затягнутися. Саббатай Цві помітив це незадоволення й відчув до себе неприязнь. Навіть чіпкий погляд капітана, яким той зміряв юдея, перейшовшись із Саббатаєвої голови до Саббатаєвих ніг, не віщував приємної розмови.

Стіл перед реїсом був ще порожнім, і коли реїс ковтнув слину — Саббатай почув воркотіння Пападуполосового шлунка.

Але Саббатай Цві розпочав:

«Я — Саббатай Цві», — говорив швидко юдей, тримаючись міцно за кожне слово, наче безсилий плавець за очерет. Говорив упевнено й за хвилину виклав суть справи. Тримався Саббатай так, що наче це Пападуполос просився до нього на ґалеру, а не навпаки.

Слухав Пападуполос Саббатая і згадував плітки про цього юдея, які поширювалися в Ізмірі. Саббатай насамкінець запевнив реїса, що щедро заплатить за себе і своїх супутників, якщо той погодиться взяти їх на борт.

«А скільки вас?» — запитав Пападуполос.

«Дванадцяттеро, — згорда відповів Саббатай. — Одинадцяттеро чоловіків і Сара, моя дружина».

Пападуполос згадав, як хтось із його конопатників переповідав, що в Ізмірі об'явився юдейський месія, мовляв, щойно той месія повернувся з Палестини, звідки привіз собі дружину Сару, яка затьмарила вродою всіх ізмірських красунь. Власне, про це торочили у своїх розмовах мусульманські, християнські та юдейські дома. Подейкують, що ходить той месія вулицями з кількома своїми послідовниками і співає псалми. Виглядає на божевільного, але він не божевільний. Хтось інший із пападуполосової команди, хто слухав цю розповідь, додав, що ізмірські рабини не приймають того Саббатая, але кілька десятків юдеїв тут, в Ізмірі, таки повірили в його слова і готові йти за ним навіть на край світу.

Коли ґалеру завантажили і штурман подав веслувальникам першу команду, до порту зійшлося кілька десятків ізмірських євреїв з дітьми. Дехто з них плакав, а дехто вигукував прокльони вслід ґалері-

баштарді, що вже відпливала. «Що вони там кричать?» — питав себе реїс Пападуполос. До його вух, зарослих чорним волоссям, набивалося морське повітря, приглушуючи слабкі голоси юдеїв на березі. За якийсь час затріпотіли напнуті вітрила. Люди в порту злилися з портовими забудовами. А ті євреї, які збилися докупити на кормі і яких, Пападуполос погодився перевезти до Стамбула, вдивлялися поперед себе за горизонт. Їх наче й не обходило, що там відбувається на березі. І лише чорноволоса Сара, яка була серед тих пасажирів, оглядаючись на берег, посміхалася.

До десятка довгих весел по обидва боки бортів ґалери було приставлено понад сто веслярів, яких набирали в Ізмірі чи приміських селах, а решту — привозили з невольничих ринків. Штурман, його помічник, наглядач за невольниками, ковалі, конопатники, такелажники, теслі — склали строкату команду, з якою міг упоратися лише реїс Пападуполос, ізмірський грек, предки якого служили ще в Хайреддіна Барбароси. Цього разу на ґалері також було тих дванадцяттеро пасажирів, які вчора попросилися до Стамбула.

Переважно перевозили Пападуполосовою ґалерою пшеницю, яку зберігали у складах ізмірського порту. Була та ґалера о двох щоглах, на яких пошарпані й витерті сильними подувами середземноморських вітрів атласні вітрила висіли наче штани-шаровари на кривих ногах капітана.

Часто в морських переходах ґалеру наздоганяв сирокко. Ось чому Пападуполос найбільше боявся вітру-сирокко, який роздирав тканину вітрил і трощив щогли. Плоскодонну ґалеру, залиту штормовими хвилями, могло викинути на берег. Навіть тоді, коли канатники вчасно опускали вітрила, а наглядачі за гребцями-невольниками, слухаючись наказу капітана, маневрували. Все одно виживали не всі.

І Пападуполос із тими, хто вижив, скидав з кам'янистих берегів острова тіла нещасних потопельників. Знаходили їх по цілому берегові. Птахи кружляли над ними, щоби пити в мертвих очі, і поночі поблизу було чути запах лисиць. А потім кілька днів конопатники замінювали потрощені дошки корабельного дна й бортів, а теслярі ремонтували поламані весла. І коли ґалера й рештки команди були готові продовжити плавбу, Пападуполос, орієнтуючись по зоряному небу наче в ізмірському кварталі, у якому виріс, шукав поміж зірок місце найближчого порту.

Але ще вчора, поки Пападуполос в Ізмірі чекав на свою команду, що розбрелася містом, ті дванадцяттеро юдеїв попросилися в нього до Стамбула. Капітан баштарди, оглянувши їх, сказав, що ґалера відпливатиме завтра і вони можуть дочекатися ранку в прибережному складі пшениці. До того ж, юдей, що назвався Саббатаєм Цві, видався старому Пападуполосу підозрілим, бо погодився ночувати на складі й саме він запитав, у якому будинку склад, і пояснив, що не хочуть вони повертатися домів, щоби не спізнитися. Пападуполос провів їх уздовж кам'янистого берега і, відкривши ключем замок складу, впустив усередину. Сухе повітря вдарило Пападуполосу в ніздрі, і він пчихнув, за ним пчихнув Саббатай Цві і всі інші його супутники. Прибережні схили, на яких дозрівав виноград, огортало свіже морське повітря. У поодиноких міських будинках тремтіло брудне світло. Брехали пси. По схилах чути було іржання спутаних коней. А десь, зовсім далеко, у доокружних селах, сонні когути прокльовували своїм горланням опівнічну тишу, у яку прямував загін яничарів. Упереміш із грубими голосами, які віддалялися від порту, гудів, стихаючи, важкий кінський тупіт.

Будиночок, у якому спали юдеї, стояв оддалік від портових забудов. Усередині, на кучугурах пшениці й примостилися на ніч пасажери Пападуполоса.

Реїс повернувся на галеру, але не міг ніяк заснути. Перебираючи в пам'яті обличчя євреїв, він переповнювався цікавістю й підозрою. Хто вони? Нащо їм Стамбул? Той, хто назвався Саббатаєм Цві, видавався Пападуполосові божевільним і пророком. Саббатай говорив із капітаном наче з порожнім місцем, діркою у прогнилій дверній дошці. Цей юдей дивився, дірявлячи реїса. Погляд Саббатая заворожував і скидався на погляд змії. Слова, якими він говорив, були не від землі, а з книжок. Тільки нервові посмикування шийних хребців і подеколи тонких уст свідчили про те, що, кажучи щось, Саббатай переживає величезне напруження. І сходить те напруження не з його тіла, а звідкись згори, наче злива із захмареного неба.

Пападуполос підкрався до складу з пшеницею — і заглянув у шпару між дверних дощок. Він побачив, що той юдей на ім'я Саббатай Цві, схилившись при оправленій телячою шкірою книжці, читав. Вікна були залиті місячним світлом, наче срібним козячим молоком. Окремо від чоловіків спала жінка. Пападуполос не знав, хто вона. Жінка вві сні розкрилася — і з-під бавовняного накриття біліла її литка. А коли вона перевернулася на лівий бік, то накриття сповзло, оголивши її оксамитову спину й сідниці.

У Пападуполоса застугоніло серце. Він ще раз глипнув на Саббатая Цві, але той, відклавши книжку, уже молився.

І Пападуполос, відійшовши від дверей, думав про розімлілу вві сні жінку і її білі литки.

Він зітхнув, наче втомлений звір, і повернувся на галеру. Заснув, накрившись із головою грубим халатом.

Над ізмірською бухтою витікав срібним світлом місяць, схожий на тріснуту шкаралупу курячого яйця.

Команда Пападуполоса прийшла на берег під ранок. І грек прокинувся від рипіння дошки, яка прогиналася під дебелими тілами його матросів, коли ті заходили на ґалеру. Невільників привели насамкінець, коли всі інші на ґалері зайняли свої місця.

Бухта іскрилася від ранішнього сонця.

Починався приплив — і зелені хвилі накочувалися на береги.

Чайки літали над берегом, перші рибалки лаштували свої човни з сітями, щоб устигнути до заходу сонця повернутися з уловом.

Пападуполос звично нагримав на матросів і став чекати, коли з будиночка покажуться юдеї.

«Рибалки вийдуть у море першими», — сказав він своєму помічнику чи то з докором, чи просто, щоби щось сказати.

Коли на узбережжі й у порту нарешті почало пробуджуватися життя, двері будиночка відчинилися. Пападуполос це запримітив, але зі складу ніхто не виходив. Першим показався Саббатай Цві, тримаючи під пахвою книжку, а за ним вийшло десять юдеїв і та сама жінка-юдейка, яку цієї ночі Пападуполос поїдав очима. Усі дванадцяттеро поспішили піднятися на корабель. Ще вчора, домовляючись із Пападуполосом, Саббатай Цві, про якого гудів цілий Ізмір, спробував пояснити грекові, що відпливати потрібно негайно, бо його з супутниками переслідують ізмірські рабини. Але чого власника корабля і його ненадійну команду це мало обходити? Ось чому відпливали зранку, дочекавшись припливу. «Одна морока — йтимуть проти вітру», — роздумував Пападуполос.

Отже, з Ізміру поспішно забирався Саббатай Цві. Той, за ким приліпилося «Машіах», перед яким у юдейських кварталах Ізміру одні падали на коліна, танцювали й веселилися, а інші — плювали в бік, звідки вітер чи людський поголос доносили його ім'я. Але що з того? Корабель Пападуполоса, завантажений ізмірським товаром, все одно плив би до Стамбула. З цими дванадцятьма чи без них.

Передучора Саббатай Цві прийшов до синагоги з дитячою колискою, у якій лежала риба, загорнута в сувій Тори. Він ніс колиску, наче діжку вина, привертаючи увагу перехожих і продавців, чий крамнички траплялися на його шляху. За ним ішла Сара. Вона ступала слід у слід, тримаючись поглядом за тінь, що падала від Саббатая. За ними прямували ще кілька його послідовників. Біля синагоги процесія зупинилася, і Саббатай звернувся до своїх супутників, але звичайно, його чули перехожі, крамарі й рабин усередині синагоги, двері до якої були відхилені.

«Я Саббатай Цві, Машіах народу ізраїлевого, кажу вам усім, що надходить час юдейського визволення», — і ввійшов до синагоги.

Рабин зустрів Саббатая майже на порозі, бо крики на вулиці привернули його увагу.

«Це ти посмів вимовити ім'я Всевишнього, яке дозволено вимовляти первосвященнику один раз на рік, у день Йом Кіпуру, у Єрусалимському Храмі?» — запитав його старий рабин.

«Я, — відповів Саббатай Цві, — я собі це дозволив, бо я — Машіах».

Рабин опустив очі.

«А що ти приніс до синагоги?» — спитав, показуючи рукою на колиску, яку Саббатай не відпускав, притиснувши до грудей.

«Рибу, загорнуту листком Тори».

«У листок Тори?» — тремтячими губами перепитав старий рабин.

Сара, що стояла поруч із Саббатаєм Цві, побачила, як у рабина, що служив у синагозі більше сорока років, підкосилися ноги.

Минув час, коли всі рабини Ізміра прокляли Саббатая Цві, і той зник із міста, з'явившись у Салоніках, а звідти переїхав до Стамбула.

Мине ще кілька років, поки Саббатай Цві з'явиться з колискою в руках на сходах синагоги в оточенні своїх учнів і прихильників.

І коли корабель, вийшовши з ізмірської бухти, узяв курс на Стамбул, то дехто з юдеїв, відчувши перші подуви морського вітру, дістали свої талеси й накрилися ними. Затріпотіли над головами мандрівників атласні вітрила. Стерновий, тримаючи обома руками хитке стерно, гукнув щось команді, а ті розбіглися палубою корабля натягати вітрила. Тоді одинадцяттеро чоловіків і жінка на ім'я Сара зійшли у трюм, щоб захиститися від вітру.

Корабель проводжали, як потім розкажуть на допиті Пападуполос у Стамбулі султанській охороні, кількасот ізмірських юдеїв.

Вони не плакали й мовчали, відчуваючи різь в очах від солоного морського повітря. І кожен бажав затримати мандрівців. Але коли корабель розплився на горизонті, вони, позітхавши, взяли своїх дітей і пішли додів із тягарем на серці.

На галері ж, що впевнено пливла до Стамбула, був Саббатай Цві, уродженець Ізміра, Месія народу Ізраїлю зі сподвижниками й Сарою, яка була його дружиною. Це він, Саббатай Цві, заплатив власникові корабля за подорож і наказав плисти до Стамбула. Саббатай Цві підставляв своє лице потокам морського вітру й чув, як тріскотить тканина. Він обернувся, щоби подивитися на Ізмір. Місто, у якому він,

Саббатай Цві, народився сорок років тому, зменшувалося з кожною милею шляху галери, що відпливала, як йому здавалося, назавжди. У свої сорок він багато подорожував, вивчав Тору й Кабалу, втікав із міст, сварився з рабинами й ніде надовго не затримувався.

На горі Пагос, яка нависала над містом, виднілася фортеця Кадіфекале. З того місця найкраще проглядалася затока. У дитинстві Саббатай Цві видряпувався крізь чагарники й маслинові гаї на фортечну гору й роздивлявся кожну деталь, що відкривалася перед очима. Найбільше вабила його зелена затока, особливо поночі, коли на галерах і човнах засвічувались олійні ліхтарі. Тоді, коли море заспокоювалося, Саббатай повертався додому, боячись псів і яничарів. Сходив із гори, відчуваючи подих Творця. Удома, як завжди, Саббатай заставав переполох: мама кричала, що хлопця посікли яничари або ж його викрали, аби продати у Стамбулі. І коли Саббатай підходив до батька, той клав йому на голову руку й, нахилившись, щось шепотів Саббатаєві на вухо. І хлопець ішов спати.

Наче прощаючись з Ізміром, Саббатай ще бачив, як під горою, із суцільної стіни кам'яних будинків, виростали шпилі мінаретів. І як вулички зросталися зі стінами будинків. А мутна пелена туману прикривала і гору, яка присіла над містом, і саме місто.

Кораблем хитнуло, і Саббатай Цві ледь не збив із ніг дебелий канатник, який біг щодуху до центральної щогли. І Машіах поспішно спустився в трюм, у якому була Сара з десятьма свідками його месіанства. Сара лежала, накрившись вовняними одежами, бо її починало вивертати від морської хвороби. Саббатай вирішив її не турбувати. Натомість, сівши в коло своїх спільників, почав із ними розмову.

Усі вони були з Ізміра. І тільки Сара, яку Саббатай привіз у рідне місто здалеку, була родом із Поділля, але виростала в Каїрі. Там молодий Саббатай одружився з нею, бо, прочувши про Машіаха, Сара, яка страждала неврозами і якій часто ввижалися пророки та її покійний батько, розрубаний навпіл козаками Хмельницького, оголосила себе нареченою Машіаха. Поголос про красуню, котра увірувала в те, що вона наречена Машіаха, дійшов до Каїра швидше, аніж караван верблюдів переходить палестинську землю й доходить до Єгипту. Саббатай Цві вислав послів, і Сару привезли до Каїра. У домі Рафаеля Йосипа й відбулося весілля, яке Саббатай Цві прийняв як волю Всевишнього.

Першим промовив до Саббатая Цві убогий Авраам Рубіо, якого вчора Машіах проголосив королем і володарем однієї двадцять шостої частини світу. Світ було поділено Саббатаєм Цві на двадцять шість частин, бо ще вчора оточувало його двадцять шість найближчих послідовників. Однією тепер володів убогий Авраам. Щоби віддячити Саббатаєві за таку високу честь, за яку б ізмірські багатчі платили йому, убогому Авраамові, великі гроші, він виконував будь-яке бажання Машіаха і готовий був іти за ним світ за очі. Отож, першим почав убогий Авраам, король і володар частини світу, назву якої Саббатай забув сказати Авраамові.

«Коли Машіах увійде до султанського палацу і скине з голови султана його парчевий тюрбан, коли оголосить народ Ізраїлю вільним і поведе всіх євреїв до Єрусалима, у нас буде стільки килимів, що стане встелити ними шлях до Єрусалима», — говорив пошепки Авраам.

Усі інші з покритими талесами на головах підсунулися ближче.

Наглядач, який чогось збіг у пасажирський трюм, спочатку подумав, що хтось зіпнув шатро, бо юдеї, яких перевозив корабель, сиділи одне побіля одного в колі так близько, що майже торкалися чолами. Говорили вони мовою Тори, щоб ніхто не зміг зрозуміти їх чи запідозрити у змові.

Збоку стогнала Сара. Її нудило — і вона схлипувала, наче породілля. Зблювувала, обтираючи смердючу слину рукавом.

«А якщо султан не захоче віддати свою владу і скинути тюрбан?» — висловив свій сумнів золотар, який ще вчора сидів у крамничці на тихій ізмірській вуличці.

Саббатай Цві навіть підхопився, але вдарившись об низьку дерев'яну стелю трюму, знову сів на своє місце. Зчинився крик. І галеру ще раз хитнуло, видно, цього разу велика хвиля вдарилась об правий борт, і коло чоловіків розсипалося, наче пшениця з лантуха.

Під ранок море заспокоїлося.

І Саббатай Цві заснув, прилігши на дерев'яне ліжко, застелене веретою.

Спала вимучена подорожжю Сара. І супутники Машіаха хропіли один одному в обличчя й бороди під скрипіння корабельних щогл. Усі талмудисти передрікали появу Машіаха після страшних переживань, котрі спіткають народ ізраїлевий по цілому світові. І коли вперше Саббатай Цві появився у Стамбулі — підійшов до нього один чоловік на ім'я Авраам Якхіні. Той Якхіні приніс древній рукопис, у якому було сказано, що народиться Саббатай Цві, який стане правдивим Месією, і хоча його з учнями переслідуватимуть і звинувачуватимуть, він, Месія, творитиме чуда й пожертвує собою для прославлення Господа. Рукопис був підробкою, але про це не знав ніхто, окрім Натана з Гази, який сам написав його і знайшов

у Стамбулі Авраама Якхіні, щоби той передав рукопис Саббатаєві. Саббатай Цві, який увірував у власну вибраність, прочитавши все з того рукопису, скріпив своє переконання, що саме він покликаний бути Машіахом. На ринках Стамбула і у крамницях, які торгували папером, з'являлися різні старі зшитки, переписані мусульманськими, християнськими чи юдейськими письменниками, і тому не міг Саббатай чогось запідозрити. Авраам Якхіні, до рук якого втрапив згорток із обірваними кінцями й протертими дірами, у якому писалося про Саббатая Цві, юдейського Машіах, так само вірив кожному слову, яке читали його очі в рукописі. Перед 1666 роком християнський світ від Лондона до Амстердама, Мадрида й Києва, Відня і Язлівець очікував на друге пришестя Ісуса Христа. То тут, то там з'являлися пророчі тлумачення богословів або знаки, у яких угадувалися форми тварин на небесних склепіннях, що пробуджували тривоги світу. На ринках столиць імперій продавали рукописи з пророцтвами, видаючи їх за старовинні тексти, божачись, що письмо древнє й віднайдене саме тепер у бібліотеках при монастирях або ж у печерах палестинської землі. Саме тому Натанові з Гази легко було підробити гебрейське письмо під старовинний запис і передати через надійного чоловіка, що служив у Єрусалимі при османському паші, до Стамбула. Натан знав, де саме перебуває Саббатай Цві.

І трапилося це задовго до описуваної нами морської мандрівки Саббатая з Сарою й десятьма послідовниками до Стамбула.

Прочитавши переданий Авраамом Якхіні сувій, Саббатай Цві пристав до султанського каравану, щоби побувати в Єрусалимі й переконатися у правдивості того тексту.

По тридцятьох днях подорожі з караваном перед Саббатаєм Цві показалися пагорби Єрусалима. Він зіскочив із мула, якого купив

у Стамбулі, і далі пішов на піхоту. Ні крики погоничів навздогін, ні передвечірня прохолода з пільмою, що насувалися на місто, ніщо не могло зупинити Саббатає. Довелося османському погоничеві спрягти Саббатаєвого мула з кобилою, а караванові заночувати перед Єрусалимом. Піддані султана розіклали багаття, бо ж боялися не тільки диких звірів, але й нападу берберів. Але ніч минула спокійно. І зранку вони знову спорядили караван й пішли вслід Саббатаєві, але його ніде не знайшли. Здавалося їм, що Саббатай загубився в Єрусалимі, бо ж про нього більше османські погоничі не чули. У Єрусалимі продали вони його мула і гроші поділили між собою.

Але Саббатай не зник. Він оселився в домі одного юдея на ім'я Мордехай за скромну плату — за нічліг і харч. Сам Мордехай і його родина виконували всі заповіді, постилися й молилися, тож він не міг не помітити, що прибулець, обличчя якого випромінювало щось невимовно красиве, прокидався зранку й обходив усі синагоги. Мордехаїв постоялець ночами тихо наспівував псалми, похитуючись перед розкритими книжками. Нерідко Мордехай бачив крізь відхилену вранішнім вітерцем завісу, що відділяла кімнатку гостя, як той спав, поклавши голову на книжки. І тому Мордехай, побачивши дивну поведінку постояльця, розповів про це сусідам. А ті рознесли по цілому Єрусалимові. І коли люди питалися, а хто це в нього поселився, той не мав відповіді, бо не знав імені свого гостя.

Прочув про праведника й аскета Натан із Гази, бо слава за Саббатаєм Цві йшла луною вслід, а подекуди й випереджала його. Особливо те, що він дозволив собі вимовити тетраграму імені Господнього. Дивувалися і єрусалимські рабини, і прості люди. Річ нечувана: як могли порушити уста його і як міг озвучити голос його те, що дозволено вимовити раз на рік первосвященнику в Храмі?

Не встиг Саббатай Цві залишити Каїр із османським караваном і поселитися в домі Мордехая, як невдовзі в Єрусалимі дізналися, хто це прибув.

І коли дізнався про це Натан із Гази, то поспішив до Єрусалима і знайшов Мордехаїв дім. І все випитав у господаря ще до приходу Саббатая Цві, бо той пішов на ранішню молитву до однієї із синагог. А було це сімнадцятого Таммузу, четвертого місяця, під час посту, на який припадає нищення римлянами стін Єрусалимського Храму.

І коли вони зустрілися і стали у дверях, то обнялися, наче давні приятелі.

І сказав тоді Натан із Гази Саббатаєві Цві:

«Кожен юдей знає, що Машіах прийде з роду Давидового».

На що Саббатай Цві відповів:

«І кожен юдей знає, що предтечею Машіаха буде пророк Ілля».

А потім вони сиділи в Саббатаєвій кімнатці й дивилися один на одного, як Месія на пророка. І, не зронивши ні слова, просиділи так до ранку. І коли вигоріла в лампі олія, а підгоріла пільма залишила по кам'янистих пагорбах подерті шматки своєї тіні, вийшли вони в Мордехаїв двір, у якому Натан проголосив Єрусалиму про з'яву Машіах, а Машіах про те, що в Натановому тілі поселилася душа пророка Іллі.

І що все збулося так, як записано було їхніми попередниками.

Про це чув лише Мордехай, який підв'язував у своєму дворіку важке виноградне галуззя.

Упавши на коліна, цілував Мордехай пилюгу, на якій лежали дві криві тіні — Машіаха і пророка Іллі.

За кілька годин про все дізналися юдейський Єрусалим і османський паша.

Держатель казни і державних податків Рафаель Йосип Челебі прибув до Каїра як османський урядник двадцять років тому зовсім молодим. Не було в нього особливих статків і особливого переконання на який-небудь життєвий успіх. Тепер же він тримав у своїх руках усі фінанси єгипетського еялету, ось чому Рафаель Йосип разом з пашею й командиром каїрського гарнізону відчували солодкий смак влади, яку Рафаель порівнював із соком перестиглого персика. Щоправда за ці двадцять років змінилося кілька пашів і кілька командирів гарнізону. Одних відкликали до Стамбула, інші помирали тут, у Каїрі, — і ніхто не затримався довше, аніж Рафаель Йосип Челебі, що прийшов на світ у Фессалії. Жив держатель казни єгипетського еялету в палаці та в розкошах, дбаючи не лише про збільшення добра для Стамбула, але не забуваючи й про підтримку юдеїв, із яких походив. І саме тому ретельно вивчав Кабалу. Коли Саббатай Цві прийде до палацу Рафаеля Йосипа, то скаже османському урядникові, що у Стамбулі на ринку підійшов до нього вбогий юдей, книжник і проповідник, збирач старовинних рукописів Авраам Якхіні. І показав, скаже Саббатай Цві, сувій, у якому було записане пророцтво, що дев'ятого ава народиться хлопчик на ім'я Саббатай Цві, який стане Машіахом для народу юдейського. Не було точно сказано, де він народиться, але рік народження й батько його записані були достеменно.

«То ти хочеш сказати, що ти, Саббатай Цві — Машіах?» — запитав Рафаель Йосип Челебі й зітхнув так, що аж луна покотилася всіма коридорами й кімнатами його палацу.

Саббатай Цві не відповів на запитання османського держателя казни, і той сказав:

«Якщо ти Машіах, то я готовий покинути свій пост і роздати своє добро».

Було видно, що віра, яка сповнила розум і волю Рафаеля Йосипа Челебі, засвітилася в його очах. Подейкували в Каїрі, що в його палаці одночасно сиділо за столом п'ятдесят рабинів, а себе він оточив кабалістами і пророками. І що сам щороку їздив до Єрусалима молитися на могилах юдейських пророків.

Так було чи ні, але Саббатай дістав сувій. Подав його Рафаелю Йосипові. Розгорнувши, почув, як із пропахлого потом сувою посипався на мармурову підлогу пісок. Він пробіг очима текст і віддав сувій назад Саббатаєві.

Що ж написано було в тому сувої, із яким Саббатай Цві не розлучався одколи відкупив його в Авраама Якхіні?

«І народиться син у Мордехая Цві у 5386 році, і назвуть його Саббатаєм Цві, і переможе він великого крокодила, і позбавить сили люту змію. Він є справжнім месією. Його царство буде вічним, і поза ним нема ізбавителя в Ізраїля. Про нього пророкував Хавакук: «Праведник вірою своєю жити буде». Сучасники його переслідуватимуть і зневажатимуть... хоча вони рабини й вожді поколінь. А він творитиме чуда й пожертвує собою во ім'я прославлення Господа».

Головний рабин Стамбула Йомтов бен Ханая Бенякяр домігся того, щоби Саббатай Цві було арештовано, але поки везли наказ султана, Машіах встиг залишити Ізмір. І, як нам відомо, плив до Стамбула на Пападуполосовій галері-баштарді.

У листопаді Саббатай Цві прибув до Стамбула.

До міста можна було в'їхати тридцяти трьома брамами: одинадцять їх було з суші, тринадцять — із Золотого Рогу й дев'ять — з боку Мармурового моря. Деякі з брам давно були замуровані, бо ними ніхто не користувався. То ж якою точно Саббатай Цві, юдейський Машіах, увійшов до міста — невідомо.

За наказом капудана Пападуполоса згорнули паруси.

Галеру ранішнім припливом несло до бухти Золотого Рогу.

Стерновий тримав курс до порту. І лише весла розсовували цупку воду, поскрипуючи, наче перо на папері.

Ранішній туман лежав на всіх пагорбах Стамбула. Крізь зеленавий відлив осіннього повітря пробивалися білі щогли мінаретів.

Пападуполос, стежачи за тим, як стерновий заводить галеру в стамбульський порт, кинув поглядом на веслярів, число яких поріділо. Декого довелося викинути в море, бо, виснажившись, померли. Сироко, якого Пападуполос найбільше боявся, цього разу оминув їх. Пасажири, що з великими труднощами пережили морський перехід, знову стали на кормі галери. Усі дванадцяттеро. Чорноволоса Сара, за якою Пападуполос підглядав, сходячи у трюм, під час плавби стояла поруч із Саббатаем Цві. Вона, обійнявши Саббатая, шептала йому щось на вухо, потім нервово сміялася й поправляла збите вітром своє пишне волосся.

За кілька миль до порту Пападуполос запримітив султанську охорону. Провів тривожним поглядом по яничарах, але заспокоїв себе, що, можливо, зустрічають якогось пашу.

У переддень прибуття Саббатая Цві до Стамбула місцеві рабини отримали лист із Ізміра від рабина Хаїма Бенвеністе, у якому той описав, що Саббатай Цві вплив з Ізміра до Стамбула з наміром скинути султана й оголосити себе Машіахом у столиці Порти. «До того ж, — писав рабе Хаїм, — Саббатай зі своїми прихильниками вчинив убивство ізмірського юдея Хаїма Фехина в синагозі лише за те, що той не визнав Саббатая Машіахом. Увірвалися вони до синагоги в суботу, і Саббатай Цві сокирою розколов голову нещасному купцеві. Якщо ви не хочете накликати на себе гнів султана, то негайно сповістіть кого треба про злочинця». Лист було прочитано, і наступного дня стамбульські рабини прийшли до палацу великого візира Кьопрюлю. Вислухавши рабинів, візир розпорядився арештувати Саббатая Цві, щойно нога злочинця торкнеться стамбульського берега.

Пападуполос помилився — султанська кавалерія чекала саме на прибуття його ґалери.

Переминаючись на конях, загін нетерпляче очікував, коли нарешті канатники прив'яжуть ґалеру до пірса й коли з неї зйдуть юдеї. Гребці піднесли весла, і Пападуполос скомандував, що можна сходити. Саббатай Цві, нічого не підозрюючи, зійшов із пірса на берег. І трапилося непередбачуване: п'ятдесят такелажників, які стояли біля складу й готові були розвантажувати пшеницю з прибулої ґалери, кинулися назустріч юдеям і змішалися з ними. Тоді ага султанської кавалерії скомандував витягнути шаблі, і загін метнувся в людську юрбу.

Перестрашений Саббатай Цві, Сара й учні застигли на місці.

За мить десятьом такележникам відсікли голови, а декого затоптали кіньми.

Пападуполос, побачивши це, перелякався, розуміючи, що з юдеями не все чисто. Він заховався у трюмі, звідки його витягли двоє яничарів. Юдеїв, оточених загоном кавалеристів, повели на допит.

Стамбул пробуджувався: відчинялися крамниці, пахло кавою, цокотіли копита султанської кавалерії, яка арештувала державних злочинців і вела їх до тюрми боржників.

Коли Саббатая Цві арештували, його допитували, не торкаючись тіла — таким був наказ великого візира Фазила Агмеда Кьопрюлю.

«Хто ти?» — запитав ага султанської кавалерії.

«Я вчений із Єрусалима, уповноважений збирати пожертви для нужденних», — відповів Саббатай Цві. Він ще ніяк не міг зрозуміти свого арешту й переконував Сару і сподвижників, що все владається. Після короткого допиту його закували в кайдани й відвезли до фортеці Абідос над Дарданельською протокою. Сам великий візир розпорядився спровадити арештованого до фортеці — він щось замислив, але не повідомив про це навіть султана Мегмеда IV.

Звістка про те, що спіймали державного злочинця, юдея Саббатая Цві разом з одинадцятьма його сподвижниками, рознеслася Стамбулом блискавично. Усі очікували показової страти. Навіть стамбульські юдеї чекали на султанський наказ із не меншим бажанням, аніж мусульманська частина міста. Міщани виглядали, коли ж нарешті покажеться яничарська залога, що супроводжуватиме злочинця, прикутого до металеві клітки. І коли ж нарешті виставлять відсічену Саббатаєву голову на брамі Алай Мейдани?

Юдейські громади Європи, які повірили в Саббатаєве месіанство, і навіть ті рабини, які не прийняли самозванця, чекали звісток зі Стамбула. Ім'я цього чоловіка непокоїло всіх, хто чекав на відбудову

й повернення Храму. І християнські богослови, і письменники, століттями сперечаючись навколо часу приходу Месії, усе ж припускали, що ним може виявитися саме Саббатай Цві. Але Йоаникій Галятовський, архимандрит Чернігівського монастиря, написавши працю «Месія праведний, Ісус Христос, син Божий. Розмова християнина з євреєм» і видрукувавши її у друкарні Києво-Печерської лаври, звинуватив рабинів у ритуальних вбивствах, несприйнятті гоїв і прохав християн не тривожитися про те, хто ж насправді Месія.

Хтось із оточення Саббатая Цві описав прибуття Месії до Стамбула так:

«Прийняли нас тут із великими почестями. Машіах, якому підвели лева, приборкав хижака, погладивши його гриву. І лев одразу приліг перед Машіахом. І в'їхав Машіах верхи на левові до палацу Топкапі. Султан же, побачивши Машіаха, скинув свою корону й нею укоронував голову Машіаха».

Тим часом листи з фортеці, у якій перебував Саббатай Цві, розходилися по всіх юдейських громадах, ще більше збуджуючи юдеїв. Десятки їх із усіх країв приїжджали вклонитися своєму цареві. Дізнавшись, що Саббатай Цві перебуває в османській в'язниці, Рафаель Йосип Челебі передав одним урядником, який їхав із дефтером до Стамбула, великі гроші. І тоді сподвижники Машіаха підкупили коменданта фортеці, облаштувавши Саббатаєві кілька кімнат, застелених дорогими килимами й обставлених позолоченими меблями, у яких приймав Машіах юдейських паломників. Не було дня, щоби хтось не приїхав відвідати Саббатая Цві. За час його ув'язнення

комендант фортеці примножив свої багатства, розбудувавши великий дім і збільшивши гарем. Містечко Абідос жило з напливу чужоземців.

Та ось одного разу приїхав до Абідоса кабаліст Нехемія га-Коен зі Львова. Їхав він через польську й угорську землі, а перебувши два місяці на Балканах, дістався Стамбула. Там випитав про Саббатая Цві й подався зі столиці на південь, до дарданельської протоки. Три дні та три ночі проговорили вони: Нехемія га-Коен із Саббатаєм Цві. Бачив Нехемія га-Коен, у яких розкошах перебуває Саббатай Цві, що їсть і що п'є з дружиною Сарою.

Спочатку Машіах поцікавився, звідки Нехемія прибув до нього, і почув, що зі Львова, землі польської. По містечках у тій землі багато живе юдеїв, розповідав Нехемія, які чули про Машіаха й хочуть дізнатися, коли ж їм повертатися до Єрусалима.

Другого дня продовжили вони свою розмову.

«Бачу, — сказав Нехемія га-Коен, — що живеш, як цар».

Саббатай Цві всміхнувся.

«Але чи вийдеш із цієї тюрми, аби збулося обіцяне тобою народу ізраїлевому?»

«Чому ти питаєш мене, чи вийду з цієї тюрми, якщо знаєш, що Машіах мусить бути погорджуваний людьми і гнаний ворогами своїми».

«Питаюся, бо читав листи Натана з Гази про те, що зі Стамбула почнеться ісход юдейський до Єрусалима. То питаю тебе коли? І ще один лист надійшов до нас. У ньому говорилось про те, що Машіах в'їхав на левові до султана, і той віддав свою корону. То де вона?»

Не сподобалися ці запитання Саббатаєві.

І відповів він Нехемії:

«Хто ти такий, щоби мене питати?»

«А якщо ти не відповіси на ці запитання, то я тебе буду питати: хто ти такий?»

Тиша запанувала в Абідосі.

А третього дня, не отримавши відповіді на свої запитання, вибіг Нехемія га-Коен на міську площу і прокричав, що Саббатай Цві — самозванець.

Комендант фортеці наказав спіймати юдея, який кричав на майдані, і привести до нього. Перекривши всі виходи з міста, яничари привели переляканого Нехемію га-Коена до коменданта, бо за те, що порушив спокій, яким жило містечко, цей чужоземний юдей заслуговував смертної кари.

«Що ти там викрикував?» — запитав Нехемію комендант.

«Я кричав, — відповів, переборовши страх, Нехемія, — що Саббатай Цві, якого утримують у фортеці, самозванець».

Комендант знав, що треба буде сповістити Стамбул про інцидент на площі, бо все одно дійдуть плітки. У його голові боролися дві думки: коли і як сповістити та якою смертю мав би померти цей юдей. І нічого путнього не приходило в цю хвилину до голови.

«До того ж, — продовжив Нехемія, — як державний злочинець може жити у такій розкоші?»

Вимовивши останнє слово, Нехемія навіть не мав часу пошкодувати за тим, що сказав. Обличчя коменданта налилося кров'ю. Витягнувши шаблю, розполовинив він Нехемію га-Коена до живота, з якого вивалилися смердючі кишки.

Чутки про випадок в Абідосі за кілька днів дійшли до вух самого великого візира.

За пів дня палата у фортеці знову перетворилася на звичайну тюремну камеру.

Тим часом великий візир покликав лікаря Моше бен Рафаеля Абраванеля і сказав, що до літньої резиденції Ердіне привезуть Саббатая Цві, а Моше буде перекладати. Назавтра нехай Моше лаштується в дорогу:

«Поїдеш до фортеці, у якій утримують Саббатая. Вибір у нього невеликий, — вимовляючи повільно кожне слово, сказав великий візир, — або навернення в іслам, або ж мученицька смерть».

З цим поїхав до Абідоса палацовий лікар і переказав слова великого візира. Саббатая невдовзі доставили до Ердіне-Сарая. Диван у складі великого візира, рабина, імама й особистого лікаря султана Моше бен Рафаеля Абраванеля слухав Саббатаєві докази, що він справжній Машіах.

За решітчастою перегородкою непомітно сидів Мегмед IV. Нарешті султанові це обридло, і він увійшов до зали, де засідав диван, із непримітних бічних дверей у супроводі яничара-лучника.

«Ось лучник, — сказав Мегмед IV, звертаючись до Саббатая Цві, — ось його стріла. Якщо ти Месія, то твоє тіло відкине лук. Якщо ні — вибач».

Відтак, переказували очевидці, що Саббатай Цві після султанових слів схилив голову й одягнув тюрбан, прийнявши також мусульманське ім'я Мугамеда-ефенді. І Сара стала Фатмою Ханім, і брати Саббатая Цві — Агмедом і Абдуллою, а їхній із Сарою син — Ісмаїлом.

Саме в той час, коли Саббатай Цві плив галерою-баштардою до Стамбула, звістка про Машіаха дійшла й до Язлівця. Привезли її голландські юдеї. Вони розповіли все, що знали самі. А знали вони не більше від язловецьких. Однак листи Натана з Гази давно читали в амстердамських синагогах, і прихід Машіаха обговорювався там в усіх юдейських домах. Отож поїхали ті голландські купці у Волощину й залишили язловецьким вістку, яка швидко передавалася з уст в уста і зробила велике збурення в Язлівці. Після від'їзду юдеїв із Амстердама язловецькі сходилися до синагоги й до світанку говорили про Машіаха, молилися, засинали, кладучи під голови книжки. Дехто казав, що потрібно їм, язловецьким юдеям, готуватися в дорогу до Єрусалима, і щоби швидше дістатися, то все майно треба спродати. Інші пропонували дочекатися, коли амстердамські купці повертатимуться з Волощини, щоб розпитати їх більше. Коли звістку про Машіаха підтвердили й бучацькі юдеї, до яких один лист Натана з Гази, переписаний у Відні, привіз Мошко, торгівець прянощами, то послали вони служку з синагоги, щоб той привіз їм того листа. Служка поїхав до Бучача і привіз. Читали той лист кілька днів, і два рабини підтвердили, що спасіння народу ізраїлевого надходить. Але не знали язловецькі юдеї, що чинити далі. І тому вирішили дочекатися повернення амстердамських купців, але про них уже два місяці й чутки не було. І коли новий лист Натана з Гази про Машіаха, який пливе до Стамбула, щоби звідти розпочати повернення юдеїв на Святу землю, потрапив до рук язловецького рабина, — вирішили язловецькі приготуватися до виходу з цієї землі, на якій були вже два століття. Можливо, пів року потому прочули вони, що варшавський кабаліст Нехемія га-Коен збирається до Стамбула, у якому на той час перебував Саббатай Цві, щоби побачити його й переконатися, що Машіах

справжній. Язловецькі також вирішили вислати двох своїх до столиці Порти. І опанувала їх радість і безтурботність, бо готувалися до відходу, тому співали псалми й танцювали на вулицях, привертаючи увагу християн. А Барух, який вділяв щорічну десяту частину на синагогу, тепер уже на radoщах обдаровував усіх, хто потрапляв йому на очі. А коли двоє язловецьких юдеїв — Ашер і Нахум — вирушили назустріч Машіахові, то за Митницею, вже на Волоському шляху, наздогнала їх ніч.

І вони ніколи не повернулися до Язловець.

Може, згинули в дорозі? Хтозна.

2

Злива

Ніхто вам не скаже, коли Баревичі поселилися на межиріччі безіменного потічку, який випливав із червоних пісковиків, вливаючись у спокійну течію річки Джуринки. Від часу повернення Гриця Баревича з Горабаби стоятиме на язловецькому шляху митна будка, і місце знову називатимуть Митницею.

Так-от, перед десятьма роками до приходу османів післав Господь на Горабабу тяжкі нещастя: спочатку пражило — а тоді прилетіла сарана з Балкан і геть-чисто виїла зелену пшеницю. Комашня обгризла солодкі стовбури кукурудзи, їла зелений тютюнець, листя вишень, слив і навіть річковий очерет. Коли ж захмарилося й настала темрява, то небо, прорвавшись — від Язлівця й Митниці аж до південного руків'я Дністра — заливало селища дощем і забивало градом поля. Дощ падав безперестанку. Земля зробилася пухкою, і береги річок почали зсуватися. Збурунилася тоді вода у Стрипі й наробила великої біди, змивши хати, що стояли близько до річок. Потрощила мости з кладками й переламала загати. Сарану ж дощ прибав до землі, і спливла вона Стрипою аж до Дністра. Ні люди, ні корови, ні коні, ані

вівці не пили тієї води, бо була вона брудна й повна мертвих комах. А потім ще тиждень по довготривалій зливі, схожій на потоп, спливали по ріках потрощені хати, худоба і пси. А потопельників прибивало до очеретяних заростей. Води навколо було стільки, що Гриць Баревич із дружиною Анною і трьома дітьми випхали віз на пагорб, щоб урятуватися. Були з ними одновухий кінь, двотижнєве телятко, четверо овець і десятеро курей. А коли останні важкі краплі дощу впали на землю, то другого дня, після двадцятиденної зливи, зблисло руде сонце й у навколишніх лісах розщебеталося змокле птаство. Прибилися до селища й двоє псів, але не горабабських, мабуть, бо до Баревичів не пристали.

Гриць Баревич виріс у Горабабі, а його Анна походила з Червоногорода. Зустрів він її там, коли їздив купувати худобу. Табуни приганяли з Волощини. Червоногород лежав в улоговині річки Джурин, що зігнутим коліном стискала високі пагорби, утворюючи котлован. Пагорби й дерев'яна фортеця обороняли південні рубежі Польського королівства, а червоногородським старостою був тоді Анджей Францішек Сапега. Навколо фортеці гніздилися по схилах хати, у яких жили поляки, русини й волохи. Гриць, коли вже сторгувався зі старим волохом на ім'я Санду та готовий був переганяти табун із десяти молодих ялівок і п'ятнадцяти овець, побачив на ринку Анну. Дівчина, якій було не більше шістнадцяти років, переходила торгову площу. Ішла в напрямку дороги, котра вела аж на вершину одного з червоногородських пагорбів.

Попросив Гриць Санду постерегти його табун.

Разом із табуном привіз Гриць до Горабаби й Анну.

Вінчалися Гриць із Анною в Язлівцях, бо в Горабабі церкви не було. Коли молоді в супроводі горабабських друзів і дружок

поверталися зі шлюбу, то Грицева мама, Настя Баревичева, сказала поїхати через митницькі землі. Тому задля безпеки молоді весільний почет затримали й переночували в Язлівцях. Наступного ранку, переїжджаючи Митницю, Баревичева показала Грицеві та Анні, де був їхній фільварок і звідки вона з дволітнім Грицем втекла від татарського нашестя.

За рік у молодого подружжя народилася дівчинка, яку назвали Варварою, а ще за рік померла Настя Баревичева. Потім народилися Матій та Іван. Гриць із Анною давно хотіли перебратися ближче до Язлівця, або ж навіть у самі Язлівці, бо прочув Гриць, що язловецькі ярмарки збирають купців з усіх сторін, і на язловецькому шляху знову з'явилися митні кордони. Тому вирішив повернутися до земель, звідки походили всі Баревичі. І сказав про це Анні в перший день після тритижневого дощу, який вони пережили у страхів та молитвах, бо готові були вже до смерті. Анна ходила з великим черевом і ще перед зливою горабаські жінки вираховували, що на Трійцю народиться в неї дитя. Пасха за календарем 1660 року припадала на 22 квітня, а Трійцю святкували через п'ятдесят днів по Великоднєві, то Анна очікувала пологів у першій половині червня.

«Поки зберемося — вода в річках спаде», — сказав промоклий до рубця Гриць. І, позираючи на Анну, додав: «Після сарани й дощу сюди прийде голод».

Усі з горабаських, хто пережив зливу, покинули селище над Стрипою, з якого майже нічого не залишилося: буря позмітала забудови, і люди подалися шукати інших, безпечніших місць.

Перенісши на плечах до воза телятко та овець, а курей — за крила, привіз Гриць дружину Анну і трьох дітей — п'ятилітню Варвару,

Матія та Івана, яким було три й два роки, — до Митниці, зарослої бур'янами й покинутої людьми.

Приїхали Баревичі до Митниці, яка колись перепускала торгові валки на язловецький ярмарок. Вирували ярмарки в Язлівцях у день святого Юрія за руським календарем, у місці, визначеному польським королем. Збирачі податків тут, у Митниці, збирали плату з волоських, грецьких і турецьких купців, які їхали спродати й купити. Дехто з тих митників осідав над берегом Джуринки, а дехто перебирався до Язловець на постійне проживання.

Баревичі сиділи на своєму ґрунті ще від часів королівщини, але відколи князі Бучацькі вимерли, а Язлівець перейшов Конєцпольським, то залога фортеці обороняла лише Язлівці. Ось чому татари, переходячи Дністер, стрімко діставалися Поділля. Саме тому рід Баревичів вивітрився з митницької землі. Залишився один Гриць. Був він останнім із Баревичів, і Митниця, що належала колись його родові, бо так було записано у спалених і втрачених книгах, тепер стояла пустою.

Ще перед горабабським потопом Гриць переїхав убрид одновухим конем Стрипу в напрямку Волоського шляху й подався шукати Митниці. Колись тут уздовж річки Джуринки, в її улоговинах, тулилися до високих берегів дерев'яні двори. І Митниця, повз яку проходив Волоський шлях і до якої завертали купці, що хотіли дістатися до міст Польського Королівства, була наповнена людьми. Але інколи вітряні коні татар добігали до Митниці, минаючи річки й мочари. Вони спалювали селище кілька десятків разів. Вогонь ковтав Євангелія, часослови, псалтирі й церковні книги з іменами тих, хто тут народжувався й помирав. Попіл паперу навіки ставав землею цієї землі. І хоч імена не було куди записувати, і пам'ять пахла притухлим

попелом, — все одно крізь зволожену землю проростала трава, а залишені згарища заростали різнотрав'ям. Вузли річок наповнювали землю вічною течією життя, пробивалися озерцями і джерелами. А селища поблизу Язлівця, виструнчившись уздовж Стрипи, займали разом із містечком оборонну лінію. Ховалися вони у видолинках річок, заходячи за лісисті пагорби, серед яких і губилися.

Мама переказувала, і це врїзалось Грицеві в пам'ять, що місцеві задовго до появи куряви, яка супроводжувала татарську кінноту, розпізнавали нашестя. Випереджав татар запах молока їхніх низькорослих кобилиць. Цвіркало воно з чорних вим'їв у дорожній пил, бо не встигали випивати його народжені в походах лошата — так їх було багато. Згадувала мама і про ядучий чоловічий піт татарських кіннотників, перемішаний із запахами зеленої пшениці й полину, і про просмерджені сідла-ярчаки, і про порох буджацьких степів, і про дим від згарищ, який висів у повітрі до першого дощу.

Їхав Гриць одновухим конем, який до того ж утратив дві підкови, і чув, як у відсіченому шаблею вухові дзижчали оводи. Залетіли в поранене вухо коневі, коли Гриць вирішив перейти Стрипу вбрід. Кінь мотнув головою — і овід, пролетівши перед очима Гриця, продірявив липнєве повітря і зник. З'їхавши з Волоського шляху, Гриць повернув на захід, шукаючи місця для поселення. Праворуч від шляху виднілися зарослі полинами місця, із яких вибирали червоний камінь, але після того, як люди втекли звідси, усе заросло верболозами. Гриць поплескав коня по шиї й, доїхавши до язловецького шляху, зупинився перед джерелом. Кінь форкнув, опустив голову й намацав тремтливою мордою джерельну воду. Принюхався й почав пити. Гриць зіскочив із коня. Став навколїшки й зачерпнув долонею воду зі слизьким зеленим мохом.

Коли татари спалили Митницю, Настя Баревичева втекла із дворічним сином за Стрипу до Горабаби. Там вони прожили двадцять вісім років. Горабаба була невеликим поселенням, над яким височіла гора, поросла грабовими лісами. Півкруг гори захищав від будь-яких нападників, і тільки місцеві знали про дороги, що виводили через ліси до Дністра. Саме ж селище простяглося вздовж Стрипи. Хати й забудови були на березі річки, а городи й луки впиралися в гору. До Горабаби то прибивалися втікачі з околиць, то залишали її. Населення змішувалося. Здавалося, що селище служить лише для того, щоб у ньому перечекати лихоліття від турків або ж татар, щоби залишити його й повернутися на свої землі. Але всі, хто втік до Горабаби чи тут народився, чули, що колись давно туркам удалося пробратися лісовими хащами й до Горабаби. Полонили вони мешканців, спалили село. Разом із полоненими видерся турецький загін на гору, і вирішили турки заночувати. Був серед тих полонених один чоловік, Клепей, що міг одним ударом убити вола. Турки розпалили вогнище, повечеряли й полягали спати. Зморив сон і перестрашених та потомлених мешканців селища. Вогонь тлів. Ніч була густа, як кропива. Але Клепей не спав. Побачив він, що в турецького полковника з розстебнутої одежі вивалилася жіноча цицька. Зрозумів Клепей, що баба командує цим загоном, і вирішив звільнити себе й своїх односельців. Підсунувся він до вогню й запхав перев'язані грубим мотуззям руки у жар. Звільнившись, не відчуваючи опіків, витягнув із піхви турецьку шаблю, що лежала поруч із жінкою-полковником, і відтяв їй голову. Поки котилася голова з гори — перебив Клепей увесь турецький загін.

Повернулися разом із Клепеем мешканці знову на берег Стрипи, а до поселення пристала назва Горабаба.

З маминих переказів Гриць дізнався, що рід його походить із Митниці, через яку вірменські та єврейські купці возили й возять різний крам до Язловець. За Митницею, переказувала мама, стояли митні будки для сплати торговельного мита. Платили за мости й за право рухатися далі. І хоча їм за Стрипою жилося безпечніше, але про Митницю й Волоський шлях мама згадувала часто. У дитинстві Грицеві здавалося, що за Стрипою, звідки він прийшов із мамою, купці стоять перед митними будками й чекають, коли їх впустять на язловецький шлях. Уявляв він також, що ті купці напувають своїх коней у Червоній керниці й, перепочивши, неспішно їдуть до Язловець. Казала мама, що була в містечку лише один раз, і запам'яталася їй велика фортечна стіна й кам'яна брама, якою вона з батьком, Грицевим дідом Михайлом, в'їхали до міста. Пробули вони там два дні. А коли сонце скочувалося з неба, розповідала мама, у місті запалювали змащене овечим лосем ганчір'я на витесаних палицях. Тремтіло фортечне каміння й перділи сонні коні. Гриць, коли брав шлюб із Анною в Язлівцях, устиг роздивитися місто, над яким височіла кам'яна фортеця і яке кишіло вірменами і євреями. Усі вони товклися на площі, викладеній бруківкою. Там розміщувалися староство й торгові склади. Молоді повінчалися в церкві з вибудованою при вході дзвіницею. Розповідали потім дружки, що коли молода пара ввійшла до церковної брами, де зустрів їх піп Димитрій, то навіть євреї й вірмени, що перебували тоді на площі, пороззявляли писки й дивувалися чистим голосам дзвонів. В'їхали Баревичі Жидівською брамою, а виїхали Польсько-Руською, що виводила з міста в напрямку Митниці. Весільну учту справили в корчмі та другого дня рушили в путь.

«Якщо б церковні книги вціліли, то й право на митницьку землю можна було б легко встановити», — подумав Гриць. Він оглянувся навкруги й вирішив, що сідати на ґрунт потрібно тут, біля цього джерела, яке з-під червоного каменю несподівано виринало на поверхню, прориваючи собі вузьке русло для потічку. Здалека червоне каміння підсвічувало джерело — і вода в ньому здавалася також червоною. За якийсь час із гори показався віз із Анною й дітьми. Анна їхала неспішно. Було видно, що дорога її змучила. Біля Анни сиділа Варвара — і Гриць здогадався, що Анна попросила доньку допомогти управитися з кіньми. А з воза виглядали запорошені голови Матія з Іваном, за ними на теляті сиділа курка, а вівці, які збилися в кінець воза, побачивши Гриця, почали радісно бляяти.

Не міг знати Баревич, що з Язлівця — коли він дивився, як Варвара трималася за віжки, а курка впала з корови — у напрямку Митниці виїхала бричка в супроводі чотирьох вершників. Бричка була запряжена двома кіньми, їхала, похитуючись, польовою дорогою. Хорунжий гусарії Антоній Волянський, якому король Ян Казимир подарував пусті митницькі землі, віз із собою грамоту з королівською печаткою, план побудови дому й фільварку. Їхав на гнідій кобилі, а поруч — два пахолки і язловецький купець Ашкеназі. У напіввідкритій бричці, відбиваючись від червневих мух і комашні, сиділа його дружина Ядвіґа з двійком малолітніх дітей — Міколаєм і Анелею. За битву зі шведами під Ченстоховою дослужився хорунжий до власного маєтку.

Виславши наперед будівничих — язловецьких вірмен, Антоній заплатив Ашкеназі, язловецькому купцеві, щоби той наглядав за побудовою дому і стаєнь. Саме у травні 1660 року Ашкеназі в листі до

Волянського сповістив, що будинок зведений і можна приїжджати до Митниці. Тоді Волянський забрав із Польщі Ядвігу з дітьми, але перед Митницею трапилася злива. Волянські перечекали негоду в Язлівцях.

Для майбутнього маєтку Волянських вибрали місце на узвишші, вирубавши там частину дубового гаю. Звідти проглядалася улоговина, якою з півночі на південь пропливала річка Джурин.

Коли вершники і бричка проминули місце колишнього митного кордону, Ашкеназі першим помітив, що біля Червоної керниці стоїть віз. Антоній Волянський поглянув на Ашкеназі, а той, порівнявшись, сказав:

«Не повинно тут бути нікого».

Волянський і сам не очікував кого-небудь зустріти. Ашкеназі цілу дорогу запевняв хорунжого, що митницькі давно повтікали з цих місць і для фільварку треба спроваджувати челядь.

«Але якщо татарські чамбули, — припустив Ашкеназі, — не доходитимуть до Митниці, то митницькі повернуться сюди». І зітхнув при згадці про татар, бо вони перехопили кількох язловецьких євреїв і погнали перед себе в буджацькі степи.

«Дав би Бог», — відповів Антоній і помчав уперед, залишаючи за собою польову пилюгу.

Гриць ще здалека помітив на язловецькому шляху стовп брунатного пилу, коли прив'язував до куца ліщини теля. «Гості? — запитав сам себе. — І хто?»

Коли Анна з'їхала з Волоського шляху, Гриць, висадивши з воза дітей, узяв перед себе теля. Воно боязко підійшло до потічка й запхало заслинену морду у воду. Також повитягував овець. Вівці ж, видершись на правий схил від джерела, допалися до трави, а поміж вівцями

ходили Грицеві кури, видзьобуючи у травах насіння, принесене невідомо якими вітрами.

Анна, розклавшись, годувала дітей.

Ашкеназі прискакав до Баревичів і запитав — хто вони? Гриць відповів, що залишили Горабаські ліси, бо пережили страшну зливу. Тоді Ашкеназі запитав, чи не думають вони тут осідати? На що Гриць не сказав нічого, а лише показав на Анну з дітьми.

Ашкеназі побачив трійко малих дітей і Анну з великим черевом — ось-ось розродиться. Гриць, розмовляючи з Ашкеназі, ніяк не міг накинути на шию теляті шнурка, бо воно мотало головою.

«А хто це з паном?..» — почав Гриць і застиг на півслові.

«Кличуть мене Ашкеназі».

«То хто це з паном Ашкеназі?» — повторив своє запитання Гриць.

«О, це Антоній Волянський. Хорунжий гусарії. Їде до свого фільварку».

«А де фільварок?»

«Тут, на узвишші. По дорозі до Ягільниці».

«Я тут був минулого року, але нічого не бачив», — сказав Гриць.

«Ну певно, — викрикнув Ашкеназі. — Рік тому тут нічого не було, а за рік усе збудували: і дім, і стайні».

«А хто будував?» — поцікавився Гриць.

«Вірмени, — відповів Ашкеназі й запитав: А ви хто? Як вас кличуть?»

«Гриць Баревич», — відповів. Нарешті йому вдалося прив'язати до ліщини норовисте теля.

Ашкеназі напружив пам'ять і згадав, що Баревичі сиділи на цьому ґрунті, бо ще його, Ашкеназі, дід Мордехай Ашкеназі, зупинявся

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ